

Vitnekonfrontasjoner

Litteraturstudie

BACHELOROPPGAVE (OPPGAVE03)

Politihøgskolen

2023

Kand.nr: 76

Antall ord: 6988

Sammendrag

Oppgavens problemstilling er «På hvilke måter kan politiet jobbe for å kvalitetssikre gjennomføringen av vitnekonfrontasjoner?». Oppgaven handler altså om politiets bruk av etterforskningsmetoden vitnekonfrontasjoner, og er avgrenset til foto-, og personkonfrontasjon. Det er ikke mulig å fullstendig kvalitetssikre metoden vitnekonfrontasjoner, da det alltid vil være potensielle svakheter utenfor politiets kontroll. Politiet kan naturligvis ikke garantere at mistenkte er gjerningsperson, eller at vitnet husker riktig, men etterforskere kan legge til rette for at vitnekonfrontasjonen gjennomføres så godt som mulig. Det vil si at vitnet ikke påvirkes av noe politiet gjør eller sier, eller at metoden utsettes for store feilkilder. Funnene viser at retningslinjene for vitnekonfrontasjoner i stor grad samsvarer med forskning og erfaring rundt metoden, slik at politiet vil kunne oppnå god kvalitet ved å følge disse. Det er like vel selvstendige vurderinger og valg som gjøres, som for eksempel valg av konfrontasjonsmetode og figuranter (fyll-personer). Alle beslutninger i rettssystemet treffes av mennesker. Dette betyr at vi kan gjøre feil, for eksempel ved å havne i bekreftelsesfeller – og konsekvensene kan være alvorlige.

Innholdsfortegnelse

1. INTRODUKSJON.....	4
1.1 BAKGRUNN FOR VALG AV TEMA	4
1.2 PROBLEMSTILLING OG AVGRENSNING	5
1.3 OPPGAVEN SIN RELEVANS FOR POLITIETS FUNKSJON I SAMFUNNET	6
1.5 BEGREPSAVKLARING.....	7
1.5.1 Vitnekonfrontasjon.....	7
1.5.2 Troverdighet og pålitelighet	7
1.5.3 Justisfeil.....	7
1.6 OPPGAVENS STRUKTUR	8
2. METODE	8
2.1 FREMGANGSMÅTE	8
2.2 FORFORSTÅELSE.....	8
2.3 KILDEVALG OG KILDEKRITIKK	9
3. RESULTATER OG DISKUSJON	10
3.2. ET RETTSSIKKERHETSPROBLEM?.....	10
3.2. VALG AV FIGURANTER	13
3.3. SUBJEKTIV SIKKERHET	14
3.3.1 En god indikator på objektiv pålitelighet.....	14
3.4 GREFSEN-SAKEN OG LOMMEMANN-SAKEN	16
3.4.1 Bekreftelsesfeller	16
3.4.2 Fantomtegninger	17
3.4.3 Hukommelse.....	19
3.4.3. Beslutninger i Grefsen-saken.....	20
4. AVSLUTNING.....	21
5. LITTERATURLISTE.....	23

1. Introduksjon

«Enhver som blir siktet for en straffbar handling, skal antas uskyldig inntil skyld er bevist etter loven» (Menneskerettsloven, 1999, Art. 6, 2. ledd). Uskyldspresumpsjonen er et grunnleggende rettsprinsipp som innebærer at enhver skal bli ansett uskyldig inntil det motsatte er bevist av loven, og dette er også nedfelt i Grunnlovens § 96, 2. ledd (Grunnloven, 1814). Prinsippet går ut på at det er bedre at skyldige går fri enn at en uskyldig dømmes for noe man ikke har gjort (Bjerknes & Fahsing, 2018, s. 101). Det hender like vel at uskyldige mennesker dømmes for kriminelle handlinger de ikke har gjort, og amerikanske studier viser at den hyppigste og primære årsaken til dette er feilaktig vitneidentifikasjon (A. Rachlew & C. Rachlew, 2009, s. 153). Temaet for denne oppgaven er vitnekonfrontasjoner. Dette er en etterforskningsmetode som benyttes av politiet for å undersøke om vitner kan gjenkjenne personer fra en hendelse de har vært vitne til. Hensikten er å identifisere en eventuell gjerningsperson, eller at en som er uskyldig ikke lenger skal mistenkes (A. Rachlew & C. Rachlew, s. 167-168).

1.1 Bakgrunn for valg av tema

I praksisåret fikk vi beskjed om at det skulle gjennomføres en fotokonfrontasjon. En problemstilling vi stod overfor var at de fleste på vakt den aktuelle dagen visste hvem mistenkte i saken var. Ved gjennomføring av en vitnekonfrontasjon skal politiet så vidt det er mulig benytte seg av fremgangsmåten blind administrering, som betyr at politiet som gjennomfører vitnekonfrontasjonen ikke vet hvem mistenkte er (Riksadvokaten, 2013, s. 1). Løsningen ble at en fersk polititjenesteperson som ganske nylig hadde gått ut av politihøgskolen, og som ikke kjente til saken, skulle gjennomføre fotokonfrontasjonen. Han hadde liten tid til å forberede seg, så underveis som han gjorde det leste jeg Riksadvokatens rundskriv om vitnekonfrontasjoner og skrev ned de viktigste punktene. De som var på jobb gjorde det beste de kunne for å finne en god nok løsning ut ifra forutsetningene, selv om det ikke var ideelt, grunnet tidspress og begrenset med ressurser den kveldsvakten. Denne opplevelsen gjorde meg mer nysgjerrig på vitnekonfrontasjoner.

Tilbake på skolen ble jeg anbefalt boken «Actual Innocence» skrevet av Barry Sheck, Peter Neufeld og Jim Dwyer. The Innocence Project ble startet i USA i 1992 av Scheck og Neufeld. Ved hjelp av ny DNA-teknologi begynte de den frivillige jobben med å frigjøre uskyldig dømte (Innocence project, u.å). I boken Actual Innocence forteller de historiene til ti uskyldig

dømte. En av de er Marion Cloakley som ble uskyldig dømt for en voldtekt, til tross for sterke bevis og alibi som tydet på at han var uskyldig. Under rettssaken ble det lagt stor vekt på vitnekonfrontasjonene, der Cloakley ble feilaktig identifisert av vitner som trolig var svært påvirket av hverandre og av politiet. Asbjørn Rachlew (2009, s. 160) skriver følgende om The Innocence Project:

I en analyse av de 130 første domfellelsene som prosjektet fikk omgjort etter nye DNA-analyser, fremsto feilaktige vitneidentifikasjoner igjen som den ledende årsak til de uriktige domfellelsene ... Frem til våren 2009 har 238 uskyldige mennesker fått omgjort sine dommer på bakgrunn av nye DNA-analyser i USA. Deres analyser viser at vitneidentifikasjoner var vesentlige bevis i den feilaktige domfellelsen i ca. 75% av sakene.

Dette har ikke bare gjort meg interessert i å utforske temaet, men de uriktige domfellelsene preget av feilaktige vitneidentifikasjoner har ført til at etterforskningsmetoden er viet stor oppmerksomhet fra forskere de siste årene (A. Rachlew, 2009, s. 161). Av disse grunnene anså jeg dette som et veldig interessant og høyst aktuelt tema for en litteraturstudie.

1.2 Problemstilling og avgrensning

«På hvilke måter kan politiet jobbe for å kvalitetssikre gjennomføringen av vitnekonfrontasjoner?» er oppgavens problemstilling. Oppgaven tar utgangspunkt i politiets rolle som etterforsker i etterkant av en hendelse, og ikke politipatruljen og politiets arbeid på stedet.

Videre vil temaer innenfor vitnepsykologien være sentralt for oppgaven. Jeg vil knytte vitners hukommelse, troverdighet og pålitelighet opp mot metoden vitnekonfrontasjoner, men oppgaven handler hovedsakelig om hvordan politiet kan styrke kvaliteten til metoden. Det er mange momenter jeg kunne ha diskutert i oppgaven, da det i dag er mye kunnskap og forskning rundt faremomenter og feilkilder ved konfrontasjonsprosedyrene, og hvordan vi kan redusere disse. Øvrige faktorer som kan påvirke vitner og vitners hukommelse vil derfor ikke bli belyst. På grunn av oppgavens ordbegrensning vil jeg ikke redegjøre for spesielle vitner som for eksempel barn, der det vil være særregler. Jeg vil ikke gå i dybden på valg av identifikasjonsformat, eksempelvis om personene vil presenteres i en fotoserie eller fysisk tilstede. Oppgaven vil omhandle person- og fotokonfrontasjon, og ikke de resterende

konfrontasjonsformene (herunder direktekonfrontasjon, videokonfrontasjon, stemme-, og gjenstandskonfrontasjon). Videre vil jeg ikke gå inn på *alle* kriteriene i Riksadvokatens rundskriv om vitnekonfrontasjoner. Jeg vil blant annet skrive om rettssikkerhet, kriterier for valg av figuranter, subjektiv sikkerhet, bekreftelsesfeller, Lommemann-saken og Grefsen-saken.

1.3 Oppgaven sin relevans for politiets funksjon i samfunnet

I Riksadvokatens rundskriv om vitnekonfrontasjoner, formidles innledningsvis viktigheten av å følge retningslinjene som er gitt i rundskrivet. Dette for å legge til rette for at identifikasjonen blir så sikker som mulig, og for å minske risikoen for at en uskyldig feilaktig blir identifisert. Domstolen vil i tillegg legge *betydelig vekt* på om vitnekonfrontasjonen er gjennomført i henhold til rundskrivets retningslinjer (Riksadvokaten, 2013, s. 1). Påtaleinstruksen stiller krav til at politiet bruker en fremgangsmåte som utelukker mistanke om påvirkning og risikoen for at en blir feilaktig identifisert, så langt det er mulig (Påtaleinstruksen, 1985, § 8-11, 4. ledd).

Under en vitnekonfrontasjon kan vitnet bevisst eller ubevisst prøve å tyde hvem politiet mistenker og kan ha et ønske å hjelpe, og politiet risikerer å påvirke minnet til vitner dersom de for eksempel glemmer å nevne at en gjerningsperson ikke nødvendigvis er med. Vitnebevis som dette står ifølge forskning likevel meget sterkt i rettssystemet, og forklaringer fra vitner vil ofte ha stor betydning i en rettssak (A. Rachlew, 2009, s. 7). Det er altså viktig at de som skal gjennomføre vitnekonfrontasjoner har kjennskap til retningslinjene og kunnskap om metoden. Konsekvensene av å arrangere en vitnekonfrontasjon som strider med vitnepsykologisk forskning, kan være avgjørende for sakens utfall og personene involvert. Dersom en uskyldig blir utpekt og feilaktig dømt kan det resultere i soning av straff for noe personen ikke har gjort, og stigmatisering som kan endre personens liv for alltid. Den faktiske gjerningspersonen vil og gå fri. En oppgave om politiets kvalitetssikring av vitnekonfrontasjoner er derfor relevant for politiets funksjon i samfunnet.

1.5 Begrepsavklaring

1.5.1 Vitnekonfrontasjon

Politiet benytter vitnekonfrontasjoner for å undersøke om vitner klarer å kjenne igjen en mistenkt basert på faktorer som personens utseende, bevegelser og stemme. Begrepet vitnekonfrontasjon er en samlebetegnelse for alle typer konfrontasjoner. En *personkonfrontasjon* foregår ved at mistenkte plasseres sammen med en gruppe på helst ni til elleve personer, også kalt figuranter som står fremfor vitnet. Ved en *fotokonfrontasjon* blir vitnet fremvist bilder av ti til tolv figuranter, og det brukes ofte i saker der politiet ikke har en konkret mistenkt (Riksadvokaten, 2013, s. 1-3).

1.5.2 Troverdighet og pålitelighet

Er vitnet pålitelig eller troverdig, eller begge deler? Begrepene troverdighet og pålitelighet blir ofte brukt i lik sammenheng, men Magnussen skiller mellom disse begrepene. Han beskriver troverdighet som hvorvidt en person mer eller mindre lyver eller endrer på historien, og ikke forteller sannheten. Pålitelighet derimot handler om hvorvidt vitnet husker riktig. Et pålitelig og velmenende vitne kan ha sett feil, eller tolket observasjonene feil, og hukommelsen kan ha vært påvirket i etterkant av hendelsen (Magnussen, 2017, s. 14-15). Grunnen til at det er viktig å skille begrepene, er fordi troverdige og ærlige personer ikke nødvendigvis husker riktig (Magnussen & Stridbeck, 2016, s. 81).

1.5.3 Justisfeil

Justisfeil defineres som «ethvert avvik fra straffesakens optimale utfall». Begrepet justisfeil anvendes ikke utelukkende til et endelig utfall som uriktig domfellelse. Det anvendes også til handlinger og beslutninger underveis i etterforskningen, og kan derfor brukes for å belyse etterforskningsmetoder, i dette tilfellet metoden vitnekonfrontasjoner. Det er heller ikke utelukkende faktorer som kontrolleres av rettssystemet som kan lede til justisfeil, men all aktivitet som fører til avvik. Dette kan for eksempel være et vitne som peker ut en uskyldig i en vitnekonfrontasjon (A. Rachlew, 2009, s. 4).

1.6 Oppgavens struktur

Oppgaven er skrevet i en IMRaD-struktur. Jeg har valgt å slå sammen resultater og diskusjon, og oppgaven er derfor inndelt i fire deler: Innledning, metode, resultater og diskusjon, og til slutt avslutning. Under *metode* skriver jeg hvordan jeg planlegger og går frem for å skrive oppgaven. Under *resultater og diskusjon* vil jeg presentere funnene fra de vitenskapelige artiklene, og underveis drøfte funnene i lys av problemstillingen og annen litteratur. Avslutningsvis vil jeg oppsummere de mest sentrale punktene under *avslutning*.

2. Metode

2.1 Fremgangsmåte

Som tidligere skrevet har forskere viet etterforskningsmetoden vitnekonfrontasjoner mye oppmerksomhet de siste årene, og jeg så for meg at det ikke ville bli en utfordring å finne litteratur. Etter å ha søkt og lest litt i startfasen fant jeg fort ut at det finnes nok av vitenskapelige bidrag fra Norge og eksempler fra norske saker der justisfeil i forbindelse med vitnekonfrontasjoner har vært sentralt, og jeg bestemte meg derfor for å skrive en litteraturstudie om vitnekonfrontasjoner. Å skrive en litteraturstudie innebærer å anvende litteratur som er publisert fra før (Barstad & Glasø, 2021, s. 118). Som anbefalt av Eggebø (2020, s. 117) satte jeg opp en disposisjon for oppgaven, og systematiserte oppgaven med aktuelle problemstillinger og overskrifter.

2.2 Forforståelse

Olsvik beskriver forforståelse som «den oppfatningen du bringer med deg i det materialet du skal tolke» (Olsvik, 2013, s. 111). Når jeg skal skrive bacheloroppgaven er det viktig at jeg er bevisst på min egen forforståelse, fordi det kan påvirke hvordan jeg tolker litteraturen.

Før jeg skriver denne oppgaven har jeg ikke mye kunnskap om metoden vitnekonfrontasjoner, annet enn den lille erfaringen fra praksisåret og noen få timer med temaet på skolen. Jeg ville nok ikke vært så selvsikker om det var meg som ble utpekt til å gjennomføre en vitnekonfrontasjon, rett etter å ha blitt ferdig på Politihøgskolen. Min forforståelse, basert på erfaringen fra praksisåret og politihøgskolen, er at det er politigeneralisten generelt har lite kunnskap om metoden. Jeg tror like vel at Riksadvokatens rundskriv om

vitnekonfrontasjonene inneholder de viktigste momentene i retningslinjene, slik at en som setter seg inn i disse kan gjennomføre en vitnekonfrontasjon på et nivå som stort sett vil være godt nok. Jeg vil tro at erfarne etterforskere har mye kunnskap om metoden og hvordan vitnekonfrontasjoner skal gjennomføres. Jeg tror like vel at det vil være nyttig for meg, politigeneralister og politietterforskere å ha en grundigere forståelse for hva forskningen sier om hva som ligger *bak*, og grunnlaget for retningslinjene.

2.3 Kildevalg og kildekritikk

I søket etter litteratur har jeg anvendt søkemotoren Google Scholar, Oria for søk i Politihøgskolens bibliotek og råd fra bachelorveileder. Jeg har også sett på litteraturlistene til aktuelle bøker og tekster for å finne relevante bidrag. Noen av søkeordene jeg har benyttet er; vitnekonfrontasjoner, vitnepsykologi, justisfeil, justismord, uskyldig, dømt, pålitelighet, troverdighet, hukommelse, falske, minner, eyewitness, identification, perception, psychology, memory, bias.

Å benytte kildekritikk innebærer å vurdere om kildematerialet (informasjonen) og den som er avsender av informasjonen, er troverdig. Fire verdier som ofte brukes som kriterier for å vurdere kildematerialet er troverdighet, objektivitet, nøyaktighet og egnethet (Orgeret, 2021). For å forsikre meg om at kildene oppfyller kriteriene, har jeg sett på hvilken bakgrunn og kompetanse forfatterne har, og om den er relevant for oppgavens problemstilling. Jeg har og sett på hvilke kilder de har benyttet seg av.

I oppgaven tar jeg hovedsakelig utgangspunkt i tre vitenskapelige bidrag.

Det første bidraget er Asbjørn Rachlew sin doktorgradsavhandling «*Justisfeil ved politiets etterforskning*». Rachlew er en tidligere drapsetterforsker som nå jobber som lærer ved Politihøgskolen og som forsker. Han har en mastergrad i etterforskningspsykologi og har skrevet en doktorgrad om justisfeil, som også er ett av hovedlitteraturbidragene. Rachlew fikk Politiforums Ærespris for 2017 for hans forskningsarbeid som har ført til store endringer i etterforskningsfaget (Mortvedt, 2018). I doktorgradsavhandlingen skriver Rachlew blant annet om hvordan politiets beslutninger påvirker det endelige utfallet i en straffesak, justisfeil, bekreftelsesfeller og om politiets etterforskningsmetoder, herunder vitnekonfrontasjoner.

«*Rethinking the Reliability of Eyewitness Memory*» er skrevet av John T. Wixted, Laura Mickes og Ronald P. Fisher. Wixted, Fisher og Mickes er alle professorer innen psykologi, og har hatt et spesielt fokus på hukommelse og vitner. Wixted er en anerkjent forsker i vitnepsykologien og blir hyppig referert til i den utvalgte litteraturen. De skriver blant annet om vitnets hukommelse, feilidentifikasjoner av øyevitner og justisfeil i forbindelse med vitnekonfrontasjoner. Den vitnepsykologiske forskningen fra USA kan være like relevant for mistenkte, fornærmede, vitner og etterforskere i Norge. Til tross for ulikheter i rettssystemet til USA og Norge, vil forskning på for eksempel vitners hukommelse eller subjektive sikkerhet ofte ha validitet i Norge, da det omhandler interne, menneskelige egenskaper.

Det siste bidraget er «*Er sikre øyevitner pålitelige øyevitner?*» av Svein Magnussen. Magnussen er professor i kognitiv psykologi ved UiO. Han har holdt kurs om påliteligheten av vitners hukommelse og troverdighet i mange år. Magnussen var med på å etablere fagfeltet vitnepsykologi i Norge på slutten av 1990-tallet, da det enda var ganske ukjent i Norge (Haslie, 2018). I den vitenskapelige artikkelen skriver Magnussen om vitnepsykologi, hukommelse, subjektiv sikkerhet og objektiv pålitelighet i vitneforklaringer og vitnekonfrontasjoner.

Dette er altså sentrale navn innenfor fagfeltet vitnepsykologi, og troverdige kilder i en diskusjon om politiets etterforskningsmetoder. Temaene forfatterne skriver om er svært relevante for å drøfte oppgavens problemstilling.

3. Resultater og diskusjon

Jeg anså det som hensiktsmessig å ta for meg resultater og diskusjon i samme kapittel for å unngå gjentakelser og lage en mer oversiktlig oppgave, da forfatterne av den utvalgte litteraturen tar for seg mange av de samme temaene og problemstillingene. Jeg tar utgangspunkt i de tre bidragene som er nevnt tidligere, og underveis diskuterer jeg funnene fra hovedlitteraturen opp mot annen relevant litteratur.

3.2. Et rettssikkerhetsproblem?

I hvilken grad utgjør feilaktige vitnekonfrontasjoner et rettssikkerhetsproblem i Norge? Har vi tilstrekkelig kunnskap om metoden, og hvor troverdig er den?

Som skrevet innledningsvis viser statistikk fra The Innocence Project at vitneidentifikasjoner der en uskyldig mistenkt ble utpekt, var den ledende årsaken til de feilaktige dommene i over 70% av sakene. I tre fjerdedeler av sakene, har ofre og vitner har utpekt en uskyldig person. Dette er tall fra USA. I hvilken grad utgjør feilaktige vitnekonfrontasjoner et rettssikkerhetsproblem i Norge? Magnussen skriver at dette er et aktuelt tema i norske rettsaker (Magnussen, 2020, s. 314). Uskyldige mennesker blir feilaktig identifisert og dømt, også i Norge. Rachlew henviser til en dom fra 2008 i Oslo tingrett som viser at vitnepsykologisk forskning på dette området er relevant for rettssikkerheten, og at uskyldige mennesker også dømmes i Norge (Rachlew, 2009, s. 153). I kapittel 3.4. redegjør jeg for blant annet den norske Grefsen-saken, der vitnekonfrontasjonene ble sterkt kritisert og utgjorde et problem for rettssikkerheten.

Har rettssystemets aktører tilstrekkelig kunnskap om feilkildene ved metoden vitnekonfrontasjoner? Bjørndal et. al. (2021, s. 522-523) skriver om en norsk studie fra 2008 som bekreftet at profesjonelle aktører i rettssystemet, dommere, advokater og politietterforskere, manglet kunnskap om hva som kan styrke og svekke påliteligheten av øyevitneforklaringer. Studien var en del av et internasjonalt forskningsprogram, og viste at de norske aktørene hadde bedre resultater enn de fra USA, men at ambisjonene burde være høyere. Dette var i 2008, og bevisstheten om feilkilder ved vitneforklaringer har vært økende i Norge siden den gang. I 2020 undersøkte de i en oppfølgingsstudie om det i dag er en større bevissthet om styrkene og svakhetene ved øyevitneforklaringer enn i 2008. Denne gangen var det riktignok kun dommere som deltok i studien, og ikke politietterforskere. Resultatene viser at det overordnede kunnskapsnivået er relativt uendret, og at det fortsatt er et forbedringspotensial. Den manglende kunnskapen hos dommerne er ikke nødvendigvis av så stor betydning, fordi at de kan støtte seg på vurderinger av sakkyndige, men videre skriver Bjørndal. et. al (2021, s. 532) at psykologisk og psykiatrisk sakkyndige ei heller er forskningsmessig oppdaterte på fagfeltet. Studien fra 2020 forteller oss ikke hvordan politietterforskerne sin kunnskap er i dag sammenlignet med studien fra 2008, men jeg mener at det synliggjør viktigheten av at jobben gjøres godt nok av politiet i utgangspunktet.

I hvor stor grad kan vi stole på vitneutsagn sammenliknet med andre bevis? Wixted et. al. skriver at vi kan stole på et vitnes hukommelse like mye som vi stoler på DNA og andre vitenskapelig validerte metoder, med to viktige forbehold; Det første er at minnet ikke kan være «kontaminert», det vil si at vitnets minne er påvirket eller endret i etterkant av hendelsen. Det andre er at vitnekonfrontasjoner og avhør må være gjennomført etter korrekt

prosedyre. Videre har de en påstand om at vitners hukommelse fått et feilaktig dårlig rykte basert på feil begått av andre aktører i rettssystemet, og ikke nødvendigvis av øyevitnene selv (Wixted et al., 2018, s. 325). Berkowitz og Frenda publiserte et motsvar til denne forskningsartikkelen, der de innledningsvis skriver at dette er mer komplisert enn de skriver. De forklarer at potensialet for å kontaminere minnet er vanligere enn Wixted. et. al. skal ha det til, og sannsynligvis ofte utenfor etterforskernes kontroll (Berkowitz & Frenda, 2018, s. 336). Vitnekonfrontasjoner skal altså være pålitelige bevis dersom de er gjennomført etter korrekt prosedyre og minnet ikke er kontaminert, men at minnet kontamineres vil også ofte være utenfor etterforskernes kontroll.

Hva er årsaken til at det går galt, og er det etterforskerne som har skylden? «Forskere som systematisk har undersøkt straffesaker der uskyldige dømmes, påpeker at den som leter etter ond vilje fra aktørenes side, som regel vil komme til kort» (A. Rachlew, 2009, s. 3). Til tross for at politiet gjør sitt beste for å sørge for en forsvarlig vitnekonfrontasjon, så forekommer det at vitner og ofre peker ut en uskyldig person. Dette kan potensielt villedde et velmenende politi. Justisfeil kan, og vil begås av etterforskere som er samvittighetsfulle og mener vel. Slike justisfeil kan medføre alvorlige konsekvenser (A. Rachlew, 2009, s. 4-7).

I Grefsen-saken fra 2002 ble en mann tiltalt og dømt for en overfallsvoldtekt, og senere frikjent, da det viste seg at han ikke var skyldig. I Grefsen-saken ble gjennomføringen og påliteligheten av vitnekonfrontasjonen sterkt kritisert (Brøste et al., 2020, s. 3). Magnussen kaller feilkildene i vitnekonfrontasjonene for nærmest en oppskrift på hva som kan gå galt, og jeg vil senere undersøke hva som gikk så galt i Grefsen-saken. Poenget her er at det ikke var noe som tydet på at politiet som gjennomførte vitnekonfrontasjonen ikke fulgte retningslinjene. Problemet med denne saken og trolig de fleste vitnekonfrontasjonene som gjennomføres, er at retningslinjene ikke var oppdaterte – og spesifiserer at det mest åpenbare problemet er at det ikke var spesifisert hva vitnet skal opplyses om i forkant av vitnekonfrontasjonen (A. Rachlew & C. Rachlew, 2009, s. 185). Asbjørn og Cecilie Rachlew skrev dette i 2009, og i 2013 utga Riksadvokaten et nytt rundskriv, *Vitnekonfrontasjoner*, som erstattet rundskrivet fra 1933. I dette rundskrivet kom en rekke nye retningslinjer. En av de nye retningslinjene spesifiserer hva vitnet skal opplyses om i forkant av vitnekonfrontasjonen, nemlig at vitnet skal informeres om at gjerningspersonen kan, men ikke nødvendigvis er, er en av personene i gruppen. Videre skal vitnet informeres om at vitnet ikke er nødt til å peke ut noen, og at etterforskningen likevel vil fortsette (Riksadvokaten, 2013, s. 4). Nå er det altså tydeligere hva vitnet skal opplyses om, og retningslinjene er oppdatert.

3.2. Valg av figuranter

Antall figuranter ved personkonfrontasjoner skal normalt være 10-12 og minst syv personer dersom det er vanskelig å finne passende figuranter. Ved fotokonfrontasjon skal man ha 10-12 figuranter (Riksadvokaten, 2013, s. 3). Cecilie Rachlew skriver om hvordan formålet ved valg av figuranter er å forminske sjansen for at mistenkte blir utpekt ved ren tilfeldighet, og at risikoen øker dersom det er få figuranter. Hvis en person uten noen informasjon om mistenkte skal testes i en vitnekonfrontasjon og konfrontasjonsgruppen består av mistenke og én figurant, vil sjansen for at mistenkte blir tilfeldig utpekt være 50%. Hvis du legger til to figuranter til vil sjansen bli 25%, og sjansen reduseres teoretisk sett ved økning av antall figuranter.

Videre skiller Rachlew mellom faktisk og funksjonell størrelse. Dersom et vitne får beskjed om å identifisere en gjerningsperson med afrikansk opprinnelse, og de ni andre figurantene i gruppen har et typisk nordisk utseende, vil den funksjonelle størrelsen være lik en (C. Rachlew, 2007, s. 18). Det betyr at de ni andre figurantene vil ikke ha noen funksjon i gruppen, siden gjerningspersonen vil skille seg ut vesentlig fra de andre. Det er altså personenes funksjon i gruppen som avgjør det funksjonelle antallet, og hvis de er helt ulike fra gjerningspersonen så kunne han like gjerne ha stått der alene. Da øker naturligvis risikoen for feilidentifisering.

Cecilie Rachlew (2007, s. 18) skriver om to ulike måter å velge ut figuranter på. Ett alternativ er å velge figuranter som likner på den mistenkte. Det andre er å velge figuranter som likner på vitnets *beskrivelse* av mistenkte. I Riksadvokatens rundskriv *Konfrontasjoner* fra 1933, var anbefalingen at figurantene ble valgt fordi de hadde likt utseende som mistenkte (Riksadvokaten, 1933, s. 1). Denne metoden virker å være den mest brukte i praksis, men da risikerer man at utvalget i vitnekonfrontasjonen er basert på utseendet til mistenkte - og mistenkte kan jo være uskyldig. Forskere argumenterer derfor for at figurantene burde velges på bakgrunn av vitnets beskrivelse av mistenkte. Som Cecilie Rachlew (2007, s. 19) påpeker, blir vitnekonfrontasjonen på denne måten basert på vitnet sin faktiske observasjon. I det nye rundskrivet *Vitnekonfrontasjoner* fra 2013 som erstattet rundskrivet fra 1933, ble anbefalingen at utvelgelsen skal skje både med hensyn til mistenktes utseende, men også på bakgrunn av vitnets beskrivelse av mistenkte. Dersom vitnets beskrivelse ikke stemmer overens med

mistenktes utseende, er det fortsatt utseende til mistenkte som skal være styrende, fordi mistenkte ikke skal skille seg ut i gruppen (Riksadvokaten, 2013, s. 3). Sistnevnte er viktig fordi at dersom fornærmede forklarer at gjerningspersonen var skallet, men mistenkte ikke er skallet, kan ikke mistenkte stå i en vitnekonfrontasjon som den eneste personen med hår på hodet. Da vil man risikere det Wixted og Wells kaller «the dud effect» (2017, s. 15). The dud effect innebærer at å legge til figuranter som ikke likner på mistenkte, er med på å øke vitnets sikkerhet om at den mistenkte er gjerningspersonen. I et slikt tilfelle der fornærmedes beskrivelse ikke likner på mistenkte, må mistenktes utseende være avgjørende for utvelgelsen.

3.3. Subjektiv sikkerhet

Er subjektivt sikre vitner pålitelige vitner? Magnussen skriver at internasjonale studier som ofte blir sitert innen vitnepysykologien viser at det er lite til intet samsvar mellom vitnets subjektive sikkerheten og den faktiske hukommelsesprestasjonen. De mener altså at subjektiv sikkerhet, et vitne som er sikker i sin sak, ikke er et tegn på objektiv pålitelighet. Forskningen mellom subjektiv sikkerhet og objektiv pålitelighet har hovedsakelig omhandlet vitnekonfrontasjoner. Grunnen til det er nok at det kan ha større konsekvenser å feilaktig identifisere en uskyldig person i en vitnekonfrontasjon, enn for eksempel konsekvensene av at vitne ikke husker handlingsforløpet under et avhør. Videre skriver Magnussen om en norsk realistisk studie der de ikke fant noen sammenheng mellom vitnenes subjektive sikkerhet rundt det de hadde sett, og hvor nøyaktig de beskrev gjerningsmennene (Magnussen, 2020, s. 313). Wixted et. al. Skriver at selv de sikreste vitnene kan ta feil, og nevner en empirisk studie som viste at så mange som 40% av vitnene som utpekte en gjerningsperson tok feil, selv om de påstod å være 90-100 prosent sikre på valget deres. Til tross for at slike oppdagelser er en positiv utvikling, så har det som tidligere var en overraskende avsløring om hukommelsen til øyevitner, ført til en overkorrelasjon - slik at man nå ikke bare opplever øyevitner som potensielt upålitelig, men absolutt upålitelig (Wixted et al., 2018, s. 325).

3.3.1 En god indikator på objektiv pålitelighet

Nyere forskning har derimot gitt andre resultater, nemlig at «Høy subjektiv sikkerhet er under bestemte betingelser en rimelig god indikator på objektiv pålitelighet når det gjelder øyevitne-

forklaringer» (Magnussen, 2020, s. 315). Den tidligere vitnepsykologiske forskningen samsvarer heller ikke med forskning innen generell kognitiv psykologi, som ofte viser at det *er* en sammenheng mellom subjektiv sikkerhet og faktisk hukommelse. Den tidligere forskningen skjulte viktige resultater. Ved å analysere datasett fra tidligere studier og eksperimenter av personidentifikasjon, viste de nye studiene at vitner med lav til moderat subjektiv sikkerhet om sin egen hukommelse, fordelte seg jevnt mellom riktig og feil personidentifikasjon. Noen hadde rett, og andre tok feil. Studien viste derimot at nesten alle med høy subjektiv sikkerhet hadde rett. Studien viser at høy subjektiv sikkerhet *er* en god indikator på objektiv pålitelighet, altså riktig hukommelse. Magnussen skriver at denne konklusjonen er gyldig dersom man tar hensyn til to viktige forbehold; Det ene er at vitnekonfrontasjonen er rettferdig og ikke er utsatt for vesentlige feilkilder. Det andre er at vitnets vurdering av ens subjektive sikkerhet blir innhentet og dokumentert så fort som mulig etter vitnekonfrontasjonen, helst på videoopptak (2020, s. 315-316). Wixted. et. al. deler Magnussen sin oppfatning om at det er et sterkt forhold mellom subjektiv sikkerhet og nøyaktigheten av identifikasjonene ved visse forhold, og presiserer at dokumentasjonen av vitnets sikkerhet må foretas av etterforskeren ved første anledning, før minnet er kontaminert. (Wixted. et. al, 2018, s. 327).

Dagens etterforskere i Norge er godt kjente med potensielle feilkilder tilknyttet vitnekonfrontasjoner, men betydningen av å teste den subjektive sikkerheten umiddelbart etter vitnekonfrontasjonen er mindre åpenbart. I Norge foregår rettssakene ofte svært lenge etter selve hendelsen, og mange rettssaker har vist at vitnes subjektive sikkerhet øker med tiden. Hovedvitnet i Birgitte Tengs-saken forklarte at hun hadde sett fetteren til Birgitte på det aktuelle tidspunktet, men hun husket ikke dette før etter at fetteren selv tok kontakt med henne. Hun ble sikrere og sikrere på at det var fetteren hun så, først i Herredsretten og så enda sikrere i Lagmannsretten (Magnussen, 2020, s. 319). Økt bevissthet og praktisering i politiet av å *tidlig* teste den subjektive sikkerheten etter en vitnekonfrontasjon, kan altså bidra til å kvalitetssikre vitnekonfrontasjonene i Norge. Forskere er helt klare på at man må teste den subjektive sikkerheten, men gjøres dette i praksis?

Mange av resultatene i forskningen om vitnekonfrontasjoner gjenspeiles i Riksadvokatens rundskriv om vitnekonfrontasjoner fra 2013. Retningslinjene og forskningen samsvarer i stor grad. Rundskrivet fra 1933 én side langt, og til sammenlikning er det nyere Rundskrivet på hele seks sider. Det er altså mye som har skjedd siden 1933, og Rundskrivene viser at

metoden har hatt en tydelig utvikling. Subjektiv sikkerhet og dokumentasjonen av denne forklares eller nevnes ikke spesifikt i det nyere rundskrivet. Et par av retningslinjene går inn på subjektiv sikkerhet, for eksempel punkt 8; dersom vitnet peker ut en person, så skal politiet som administrerer vitnekonfrontasjonen straks spørre hvor sikker vitnet er. I punkt 9 står det at politiet skal spørre om vitnet kan fortelle hva som gjorde at personen ble gjenkjent, etter at vitnet har sett alle og eventuelt pekt ut én (Riksadvokaten, 2013, s. 4). Kanskje det ville vært fordelaktig med et eget punkt som gjelder dokumentasjon av vitnets subjektive sikkerhet, men hvordan skal dette gjøres i praksis? Wixted og Wells (2017, s. 54) skriver at ingen feltstudier fra politiet spesifikt har undersøkt ulike metoder for å dokumentere vitnets subjektive sikkerhet. De stiller spørsmål ved om dette burde gjøres ved en tillitserklæring med vitnets egne ord, eller ved bruk av en skala, og skriver at denne problemstillingen er verdt å utforske videre.

Undersøkelser viser at jurymedlemmer vektlegger vitneutsagn i større grad enn andre bevis, og at desto sikrere vitnet er og desto større subjektiv sikkerhet vitnet har, desto mer tiltro har juryen til vitnet (A. Rachlew & C. Rachlew, 2009, s. 162). Hvilken påvirkning har et sikkert vitne på politiet som administrerer vitnekonfrontasjonen og politiet som etterforsker saken? Vil dette kunne villedde politiet i dag?

3.4 Grefsen-saken og Lommemann-saken

3.4.1 Bekreftelsesfeller

Etterforskere er opptatte av at informasjonen de får er pålitelig. Som skrevet vil et selvsikkert vitne ofte fremstå troverdig, selv om informasjonen vitnet kommer med er usannsynlig. Rachlew (2009, s. 21) skriver at dersom vi får et inntrykk av at vitnet er troverdig, kan det føre til at etterforskeren leter etter bekreftelser som støtter det at man tror på vitnet, og havner i en såkalt bekreftelsesfelle. Et eksempel kan være at dersom et vitne med stor sikkerhet peker ut en person i en vitnekonfrontasjon, kan politiet ubevisst søke etter informasjon som bekrefter at den utpekte er gjerningspersonen. Politiet kan havne i en bekreftelsesfelle på grunn av den naturlige tendensen til å se etter det som bekrefter våres hypoteser, og se vekk fra det som ikke stemmer over ens med hypotesen (Magnussen, 2020, s. 320). Slike bekreftelsesfeller kan føre til at beslutninger treffes på et svekket grunnlag, og føre til en syklus som kan pågå over lang tid (Rachlew, 2009, s. 21). Fahsing beskriver dette som en

«snøball-effekt», da det skaper en kjedereaksjon som påvirker alle aktørene og de rettslige beslutningene. Tunnelsynet kan føre til at aktørene fokuserer på en mistenkt og ubevisst filtrerer ut bevisene som leder til domfellelse, og ignorerer de andre bevisene. (Fahsing, 2016, s. 34-35)

Det er kanskje naturlig å tenke at man kan unngå å havne i en bekreftelsesfelle hvis man bare er bevisst på fellene og på å tenke nøytralt, men så enkelt er det ikke. Rachlew skriver at forskningseksperimenter der de informerer testpersonene om bekreftelsesfeller, og oppfordrer de til å «tenke nøytralt» i forkant av eksperimentet, viser seg å ha lite virkning (A. Rachlew, 2009, s. 28).

Som tidligere skrevet ble gjennomføringen av vitnekonfrontasjonen i Grefsen-saken sterkt kritisert, og flere aktører havnet nok i en bekreftelsesfelle. Asbjørn og Cecilie Rachlew har skrevet om Grefsen-saken i artikkel 4 i Asbjørn Rachlew sin doktorgradsavhandling (2009, s. 154). I 2002 ble en kvinne truet med kniv og voldtatt da hun var på joggetur ved Grefsenkollen i Oslo. Ca. Fire timer senere ga kvinnen politiet en beskrivelse av gjerningsmannen, som bidro til å lage fantomtegninger som ble publisert i flere aviser. Politiet mottok flere tips fra lesere, der en av de uttalte at «tegningen er nesten som et fotografi av mannen» (A. Rachlew & C. Rachlew, 2009, s. 154). Den tidligere ustraffede familiefaren benektet å ha noe med saken å gjøre, og samtykket til at politiet fotograferte han og til at de kunne benytte bildet i en fotokonfrontasjon.

3.4.2 Fantomtegninger

I Rundskrivet om vitnekonfrontasjoner står det at vitnekonfrontasjon som regel er utelukket dersom mistenkte er etterlyst med bilde i media. Dersom mistenkte er etterlyst med tegning derimot, utelukker ikke dette vitnekonfrontasjon, så lenge tegningen er vedlagt i saksdokumentene (Riksadvokaten, s. 3).

Politiet fikk altså et tips om mannen som var svært lik tegningen, basert på fornærmedes beskrivelse. Det at mannen liknet på fantomtegningen betyr ikke at han nødvendigvis er gjerningsmannen, men at de har funnet noen som likner svært mye på beskrivelsen. Når politiet senere bruker dette i en fotokonfrontasjon vil det være naturlig at fornærmede peker ut denne mannen, fordi han er utvalgt på bakgrunn av at han ligner på fornærmedes beskrivelse, uten noen øvrig tilknytning til saken.

Wixted og Wells foreslo i 2017 at politiet bør teste vitnekonfrontasjoner på personer som ikke har en tilknytning til saken, for å undersøke om figurantene oppfyller formålet med å unngå feilaktig identifikasjon (Wixted & Wells, 2017, s. 15). «Norsk politi har i et nokså enestående og forbilledlig eksempel på bruk av vitnepsykologisk forskning i etterforskning foregrepet denne anbefalingen» (Brøste et. al., 2020, s. 148) Etter en rekke uopplarte seksualforbrytelser, startet Follo politidistrikt i 2003 en sentralisert etterforskning som involverte flere politidistrikt. «Lommemannen» ba gutter på rundt 6-12 år om hjelp til å finne noe i bukselommen sin, der gjerningspersonen hadde klippet et hull som ledet til penis. Dette ledet i noen tilfeller til andre former for seksuelle overgrep mot guttene. Sakene ble lagt vekk i perioder fordi de ikke ble oppklart, men nye saker dukket opp underveis og en sentralisert etterforskning ble igjen iverksatt i 2006. Den pågikk til 2008, da en mann ble pågrepet i Bergen.

Det ble laget fantomtegninger basert på noen av guttene sin beskrivelse av lommemannen. Fantomtegninger og overvåkningsbilder av gjerningsmannen ble delt i aviser og på TV, og forsvareren mente derfor at fotokonfrontasjonen politiet planlagte var et rettssikkerhetsproblem. Slik som i Grefsen-saken kunne overvåkningsbildene og fantomtegnningene skape en slagside mot en person som ikke hadde noe med saken å gjøre, men som tilfeldigvis liknet lommemannen (Brøste et. al, 2020, s. 149-150).

For å kvalitetssikre fotokonfrontasjonene etterforskerne hadde planlagt, bestemte de seg for å samarbeide med forskere i vitnepsykologi og gjennomføre en litt uformell studie. Et utvalg skolebarn og et utvalg politihøgskolestudenter deltok i studien og fikk beskjed om at det var en undersøkelse om hukommelse. Ved å få beskjed om at det er et hukommelseksperiment gjør dette sannsynligvis at de har full oppmerksomhet på bildene. De ble først vist naturbilder, blandet med overvåkningsbilder av lommemannen. Etter 15 minutter lang pause med fyllopgaver som bestod av matematikk, ble de vist fotoserien etterforskerne planla å bruke i fotokonfrontasjonen med fornærmede (Brøste et. al., 2020, s. 150-152).

Resultatene av studien viste at overvåkningsbildene og fantomtegnningene ikke økte sannsynligheten for at de identifiserte mistenkte. Slik kom politiet og forskerne frem til at fantomtegnningene og overvåkningsbildene i lommemann-saken ikke utgjorde noen feilkilde i den planlagte fotokonfrontasjonen, men studien avdekket en annen feilkilde. To av figurantene utpekte seg i fotokonfrontasjonen - muligens fordi de tilfeldigvis lignet fantomtegnningene, slik som i Grefsen-saken. Slik avdekket de at fotokonfrontasjonen like vel

ikke var rettfærdig, og de to figurantene ble fjernet. Brøste et. al. kaller publisering av fantomtegninger et «tveegget sverd» (Brøste et. al., 2020, s. 152) Fantomtegninger kan altså ha både heldige og uheldige følger. Etterforskerne i lommemannsaken tok et forbillig initiativ til å jobbe mot å kvalitetssikre fotokonfrontasjonene i Lommemann-saken.

3.4.3 Hukommelse

Hele syv uker etter hendelsen i Grefsen-saken, deltok fornærmede i en fotokonfrontasjon. Magnussen skriver at hukommelsen fra en hendelse blir mindre pålitelig over tid, imens den subjektive sikkerheten om hukommelsen ser ut til å være den samme eller øke (Magnussen, 2020, s. 320). Ved å vente syv uker før fotokonfrontasjonen, risikerer politiet altså at fornærmede husker mindre, selv om fornærmede fremstår like sikker eller til og med sikrere nå. Erfaringer fra vitnekonfrontasjoner i ekte saker og studier viser at jo større tidsintervallet for den aktuelle hendelsen og fotokonfrontasjon, jo dårligere presterer vitnene (Magnussen, 2017, s. 57). Momenter som kan påvirke hukommelsen er for eksempel at egne minner blandes, at minnet redigeres på grunn av etterpåkløskap eller påvirkning utenifra, eller naturligvis at man glemmer hva som har skjedd. Når det går lang tid etter hendelsen, vil det kunne forekomme systematiske hukommelsesfeil (Lien, 2016, s. 33). Årsakene til at hukommelsen svekkes eller endres underveis, kan forminskes ved at politiet er tilstreber nærhet i tid mellom hendelsen og vitnekonfrontasjonen.

Asbjørn og Cecilie Rachlew mener at selve vitnekonfrontasjonen i Grefsen-saken, med ett unntak, ble gjennomført i henhold til Påtaleinstruksen, Riksadvokatens rundskriv av 1933 og et vedlegg fra Kriminalpolitisen fra 1973 som legger til at politiets førstevalg skal være personkonfrontasjon. Fotokonfrontasjon skal kun benyttes unntaksvis. Alle bildene ble fremvist simultant, altså samtidig, og fornærmede utpekte familiefaren og sa at veldig mye liknet, håret, munnen, øyebrynene og nesen. De andre liknet ikke. Hun mente at han kunne være gjerningsmannen, men at hun ikke kunne si det med hundre prosent sikkerhet. Fornærmedes bistandsadvokat kontaktet politiet tre dager senere og anmodet at det ble gjennomført en personkonfrontasjon, da dette ville hjelpe fornærmede med å fastslå om det er rett gjerningsperson. Tre uker senere arrangerte politiet en personkonfrontasjon med mistenkte, tre politimenn og tre tolker som figuranter. Fornærmede var nå helt sikker på at mistenkte var gjerningspersonen, og at det ikke kunne være noen andre enn han (Rachlew & Rachlew, 2009, s. 155-156).

Å arrangere en personkonfrontasjon etter fotokonfrontasjonen var en stor justisfeil. Wixted et. al. skriver at hukommelsen er formbar, og at selv det å «teste hukommelsen» gjør den sterkere enn den var i utgangspunktet. Det vil si at ved å teste hukommelsen til fornærmede i form av en fotokonfrontasjon, var allerede denne testen med på å styrke fornærmedes subjektive hukommelse. Når hukommelsen blir testet igjen, i dette tilfellet ved den etterfølgende personkonfrontasjonen, vil fornærmede oppleve at hukommelsen er enda sterkere. Da vil fornærmede identifisere mistenkte med enda høyere selvsikkerhet enn den første gangen, uavhengig av om mistenkte er skyldig eller uskyldig (Wixted et. al, 2018, s. 327-328).

I tråd med det Wixted et. al. skriver om hukommelse, fremgår det av politirapportene at fornærmedes subjektive sikkerhet var forsterket, og hun var nå helt sikker på at mistenkte var gjerningsmannen. Med de nye figurantene er det naturlig at fornærmede gjenkjente mistenkte - han var jo den eneste hun har sett tidligere. Rachlew og Rachlew henviser til grunnleggeren til The Innocence Project, som har påpekt at små feil, bevisste eller ubevisste, kan føre til at vitnet identifiserer feil person. Videre skriver de at mistenkte, kanskje grunnet nervøsitet, ikke har fulgt instruksjonene som ble gitt av politiet. Han var nemlig den eneste som stod med hendene på ryggen (A. Rachlew & C. Rachlew, 2009, s. 157).

3.4.3. Beslutninger i Grefsen-saken

Fornærmede sin identifisering var det eneste beviset mot mistenkte. Det ble funnet en mannlig underbukse innenfor avsperringen rundt åstedet. DNA-et som ble sikret fra noen flekker i underbuksen, stammet ikke fra mistenkte. Av disse årsakene besluttet Statsadvokaten at saken skulle henlegges, men fornærmede påklagde henleggelsen. Riksadvokatembetet omgjorde vedtaket til Riksadvokaten og tok ut tiltale.

Av dommen fra Oslo tingsrett 27. august 2004 fremgår det blant annet at det ikke finnes tekniske bevis i saken, og at rettens bevisvurdering må ta utgangspunkt i fornærmedes forklaring. Videre at: «fornærmede har ikke vært i tvil om at tiltalte er rett gjerningsmann. Hennes forklaring er svært troverdig.» Flertallet, inkludert rettens fagdommer, konkluderte med at det var «hevet over enhver rimelig, forstandig tvil at tiltalte er rett gjerningsmann», og dømte tiltalte for overtredelse av strl. § 192 første og andre ledd og satte straffen til 3 ½ års fengsel pluss 100 000 kroner i oppreisning til fornærmede (A. Rachlew & C. Rachlew, 2009, s. 158).

Han ble altså dømt for en voldtekt han ikke hadde begått. Tiltalte anket, og i Borgarting lagmannsrett ble han frifunnet av juryen etter å ha hørt 15 vitner, fornærmede og tiltalte. Rundt to år senere ble en mann pågrepet for å ha drept sin ektefelle. Da politiet rutinemessig sjekket mannens DNA opp mot registeret over uløste straffesaker, viste det seg at DNAet var identisk med det som ble funnet i underbuksen i Grefsen-saken, og mannen – som også liknet på fantomtegningene – ble til slutt dømt for voldtekten.

4. Avslutning

I denne oppgaven har jeg forsøkt å undersøke hvordan politiet kan jobbe for å kvalitetssikre vitnekonfrontasjoner. Det er ikke mulig å fullstendig kvalitetssikre vitnekonfrontasjoner, da det naturligvis alltid vil være svakheter ved metoden utenfor rettssystemet og vitner sin kontroll. Politiet kan ikke garantere at et vitne husker riktig, men politiet kan legge til rette for at vitnet ikke påvirkes av oss, eller at metoden utsettes for feilkilder. For å oppnå god kvalitet må vi være godt kjent med retningslinjene, som vi har sett at i stor grad samsvarer med forskningen. Å lese Riksadvokatens rundskriv på skolen og i praksisåret gir deg en idé om *hva* du skal gjøre, men ikke *hvorfor*. Å lese den forskningsbaserte litteraturen har vært svært nyttig for å forstå hva som ligger bak, og de potensielle konsekvensene av å trå feil.

I kapittel 3.2 belyser oppgaven hvordan politiets valg av figuranter er med på å forminske sjansen for at en mistenkt blir tilfeldig utpekt. Forskningen viser at sjansen synker ved økning av antall figuranter, men at antallet ikke reduserer sjansen alene, og Rachlew skiller mellom faktisk og funksjonell størrelse på gruppen. Utseendet til mistenkte og figurantene avgjør det funksjonelle antallet, og et spørsmål som dukker opp er hvorvidt politiet skal basere figurantutvalget på mistenktes utseende eller fornærmedes beskrivelse av mistenkte. Forskningen viser at førstnevnte er det mest brukte i praksis, til tross for at forskere argumenterer for det andre. Her gjøres det vanskelig å konkludere med det ene eller det andre, fordi det må gjøres individuelle vurderinger, for eksempel dersom fornærmedes beskrivelse ikke stemmer over ens med mistenktes utseende.

Videre stilles spørsmålet om subjektivt sikre vitner er pålitelige vitner i kapittel 3.3. der enkelte studier tilsynelatende ikke finner noen sammenheng mellom subjektiv sikkerhet og objektiv pålitelighet, men nyere forskning har gitt andre resultater. Konklusjonen er at høy subjektiv sikkerhet kan være en god indikator på at vitnet husker riktig, med forbehold om at

vitnekonfrontasjonen ikke utsettes for store feilkilder og at etterforskeren dokumenterer vitnets subjektive sikkerhet tidlig. Utover at dokumentasjonen skal gjøres på video er det vanskelig å finne informasjon om på hvilken måte etterforskeren skal gjøre dette, og dette fremkommer heller ikke i Riksadvokatens rundskriv om vitnekonfrontasjoner.

Det siste kapittelet i oppgavens resultat og diskusjons-del diskuteres bekreftelsesfeller, hukommelse og fantomtegninger opp mot en kort gjennomgang av Grefsen-saken og Lommemann-saken. I Grefsen-saken fremstod vitnet selvsikkert og pålitelig, noe som kan ha ført til at etterforskerne havnet i en bekreftelsesfelle. Bekreftelsesfeller kan føre til at politiet søker informasjon som støtter deres hypotese, og at beslutninger tas på svekket grunnlag. I Grefsen-saken ble det først publisert en fantomtegning basert på vitnets beskrivelse, deretter arrangert en fotokonfrontasjon med mistenkte som ble utvalgt på bakgrunn av tegningen, og en etterfølgende personkonfrontasjon med samme mistenkte og nye figuranter. I Lommemannsaken ser vi hvordan politiet forbigledelig gjennomfører en studie for å kvalitetssikre fotokonfrontasjonen, og med dette avdekker en svakhet ved fotokonfrontasjonen. Slik fikk de mulighet til å rette opp i feilen ved å fjerne to figuranter, og deretter gjennomføre fotokonfrontasjonen. Det er ikke nødvendigvis feil å arrangere en vitnekonfrontasjon med en mistenkt etter at det er publisert fantomtegninger, men oppgaven belyser noen faremomenter ved å gjøre dette. Det som derimot var en stor justisfeil, var å arrangere en etterfølgende personkonfrontasjon med samme mistenkte, andre figuranter og samme vitne i Grefsen-saken. Forskning viser at et vitne vil oppleve hukommelse som enda sterkere når den blir testet igjen, noe vi også så at skjedde i Grefsen-saken. Avslutningsvis ser vi at slike feil kan få alvorlige konsekvenser. Familiefaren ble dømt for en voldtekt han ikke hadde begått - før han anket og ble frifunnet.

5. Litteraturliste

Barstad, H.N., & Glasø, K.H. (2021) *Kunnskapsbasert politiarbeid. Teori og praksis*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Berkowitz, S.R., Frenda, S.J. (2018). Rethinking the Confident Eyewitness: A Reply to Wixted, Mickes, and Fisher. *Perspectives on Psychological Science*, 13(3), 336-338.
<https://doi.org/10.1177/1745691617751883>

Bjerknes, O.T. & Fahsing, I.A. (2018). *Etterforskning: Prinsipper, metoder og praksis*. Bergen: Fagbokforlaget.

Bjørndal, L. D., Brennen, T., & Magnussen, S. (2021). Norske dommeres kunnskap om påliteligheten av øyevitneforklaringer – 12 år senere. *Lov og Rett*, 60(9), 521-532.
<https://doi.org/doi:10.18261/issn.1504-3061-2021-09-03>

Brøste, I.-L., Magnussen, S., Melinder, A., & Rachlew, A. (2020). Forskning i etterforskning: Politiets kvalitetssikring av vitnekonfrontasjonene i lommemannsaken. *Tidsskrift for strafferett*, 20(2), 146-155. <https://doi.org/10.18261/issn.0809-9537-2020-02-02>

Eggebø, H. (2020). Collective qualitative analysis. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 4(2), 106-122.
<https://doi.org/doi:10.18261/issn.2535-2512-2020-02-03>

Fahsing, I. A. (2016). *The Making of an Expert Detective – Thinking and Deciding in Criminal Investigations*. [Doktorgradsavhandling, Universitetet i Gøteborg]. Politihøgskolens institusjonelle arkiv. <http://hdl.handle.net/11250/2428006>

Grunnloven. (1814). Kongeriket Noregs grunnlov. (LOV-1814-05-17). Lovdata.
https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1814-05-17-nn#KAPITTEL_5

Haslie, N.A. (2018, 23. mars). Etablerte faget vitnepsykologi i Norge. *Det samfunnsvitenskapelige fakultet, UiO*. <https://www.sv.uio.no/forskning/kunnskap-i-bruk/eksempler/fra-laboratoriet-og-inn-i-rettssalen-svein-magnuss.html>

Innocence Project. (u.å.). Innocence Project. Hentet 1. oktober 2020 fra <https://innocenceproject.org/>

Lien, E. H. (2016). *Det u/pålitelige vitneutsagnet. Om betydningen av vitnepsykologiske feilkilder for vitnebevisets pålitelighet og troverdighet i straffesaker* [Masteroppgave, Universitetet i Oslo]. DUO Vitenarkiv. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-57525>

Magnussen, S. J., & Stridbeck, U. (2016). Vurdering av troverdighet: Hva sier forskningen? *Tidsskrift for strafferett*, 1(2), 81-97. <https://doi.org/10.18261/ISSN0809-9537-2001-02-01>

Magnussen, S. (2020). Er sikre øyevitner pålitelige øyevitner? *Lov og Rett*, 59(5), 312-321. <https://doi.org/doi:10.18261/issn.1504-3061-2020-05-05>

Magnussen, S. (2017). *Vitnepsykologi 2.0*. Oslo: Abstrakt forlag AS.

Menneskerettsloven. (1999). *Lov om styrking av menneskerettighetenes stilling i norsk rett* (LOV-1999-05-21-30). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1999-05-21-30>

Mortvedt, O.M. (2018, 19. januar). Æresprisen til Asbjørn Rachlew: Kritikerer som går sine egne veier. *Politiforum*. <https://www.politiforum.no/asbjorn-rachlew-politiforums-aerespris-aeresprisen/aeresprisen-til-asbjorn-rachlew-kritikerer-som-gar-sine-egne-veier/142543>

Olsvik, E.H. (2013). *Vitenskapsteori for politiet: Tenkemåter i kunnskapsstyrt politiarbeid*. Gyldendal Norsk Forlag AS.

Orgeret, K.S: (2021, 19. mai). Kildekritikk. I *Store norske leksikon*. Hentet 6. mars 2023 fra <https://snl.no/kildekritikk>

Påtaleinstruksen. (1985). *Forskrift om ordningen av påtalemyndigheten* (FOR-1985-06-28-1679). Lovdata. <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/1985-06-28-1679>

Rachlew, A. (2009). *Justisfeil ved politiets etterforskning: noen eksempler og forskningsbaserte tiltak*. [Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo]. DUO Vitenarkiv. <http://urn.nb.no/URN:NBN:no-23961>

Rachlew, A., & Rachlew, C. (2009). «Ja, han ligner – tror jeg.». *Tidsskrift for strafferett*, 9(2), 153-189. <https://doi.org/doi:10.18261/ISSN0809-9537-2009-02-02>

Rachlew, C. (2007). *Vitnekonfrontasjon. Valg av identifikasjonsmetode og vitners pålitelighet*. [Hovedoppgave]. Universitetet i Oslo.

Riksadvokaten. (2013). *Vitnekonfrontasjoner*. (2/2013) [Rundskriv].

<https://www.riksadvokaten.no/wp-content/uploads/2017/09/Rundskriv-2013-2-Vitnekonfrontasjoner.pdf>

Riksadvokaten. (1933). *Konfrontasjoner*. (4/1933) [Rundskriv]. <https://nphs.no/wp-content/uploads/2018/05/1933-6-26-Rundskrivelse-fra-Riksadvokaten-konfrontasjon.pdf>

Wixted, J. T., Mickes, L., & Fisher, R. P. (2018). Rethinking the Reliability of Eyewitness Memory. *Perspectives on Psychological Science*, 13(3), 324–335.

<https://doi.org/10.1177/1745691617734878>

Wixted, J. T., & Wells, G. L. (2017). The Relationship Between Eyewitness Confidence and Identification Accuracy: A New Synthesis. *Psychological Science in the Public Interest*, 18(1), 10–65. <https://doi.org/10.1177/1529100616686966>